

ТРАДИЦІЯ І НОВАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ КІНЦЯ XVIII–XIX СТ.

У другій половині XVIII ст. в українській культурі під впливом соціально-політичних чинників починає формуватись романтичне світосприймання.

Романтизм – загальноєвропейське явище, яке в різних країнах відзначається національною своєрідністю, оскільки формується під впливом відповідних національних особливостей. У цьому контексті можна виокремити “народний” романтизм, що постає на українському ґрунті і в поєднанні з ідеями Відродження повертає до життя українську традицію. Об'єктом дослідження стають національно-історичні аспекти, такі як мова, історія, культура, традиція, тобто те, що визначає національну самобутність народу.

Український романтизм є наслідком об'єктивної дійсності, зокрема трагічних подій в історії нашої країни другої половини XVIII ст. У той час відбулося знищення всіх елементів державності, які Україна мала в межах автономії (1764), було ліквідовано Січ (1775), що означало скасування прав і свобод населення, запроваджено інститут кріпацтва (1783), заборонено українську мову. Усунення традиційних соціально-демократичних структур актуалізує повернення до першоджерел, збереження традицій, що є запорукою подальшого існування нації. Адже традиція як універсальна характеристика будь-якої культури зумовлює новації, існує в діалектичній єдності з ними.

Наукова розробка даної тематики міститься в теоретичних напрацюваннях Д.Чижевського, Г.Грабовича, О.Забужко, І.Войцехівської, О.Ковальчук, С.Шелухіна, В.Петрова, Я.Розумного. Філософською основою її дослідження є праці Г.Сковороди, М.Костомарова, П.Куліша, М.Гоголя. Проте можна ствердити, що в наявних наукових дослідженнях лише побіжно розглядалися питання про те, як у добу романтизму розуміли зміст феномена традиції, її взаємопов'язаність із новацією.

Тому спробуємо здійснити власний аналіз філософських поглядів романтиків на сутність традиції, її зв'язок з новацією.

Ідеї народного романтизму своїми коріннями сягають досить міцного ґрунту передромантизму. Ми поділяємо підхід Д.Чижевського [9, 221] до філософії Г.С. Сковороди, характеристику її ідей як передромантичних. Репрезентуючи релігійно-філософську думку, Сковорода надає перевагу духовному, яке постає в нього як моральне всупереч раціональному. Таким духовним, єдиним є Бог. Осягти єдине можна через символи, відкривши серце, через самопізнання. Тільки тоді людина відчує свою природу, наблизиться до Бога, єдиного. А відчуття природу живою вона може лише тоді, коли буде вірна своїй природі. Такі пантеїстичні, кордоцентричні, аксіологічні, антропоцентричні ідеї філософії Г.Сковороди гармонійно продовжують загальну філософську традицію українського народу. На перше місце мислитель висуває духовно-етичні принципи відповідності своїй природі, звичаям, традиціям. Ці ідеї успадковує український романтизм, постаючи як стрижнева особливість цієї філософії.

Основні ідеї передромантизму (історизму, національної самобутності мови, звичаїв) обґрунтовуються в передромантичній історіографії, основу якої становили міфологія, народна поезія, народний епос. Найяскравіше вони виявилися в історико-художньому творі кінця XVIII ст. “Історія Русів”, автор якої, свідомо ідеалізуючи окремі етапи української історії, протиставляє українську волелюбну традицію деспотичній дійсності. Зрозуміло, що за умов занепаду національно-державного життя в Україні на зламі XVIII–XIX ст. цей твір стає заклик до відродження мови, культури, державницьких традицій [8, 694]. Передромантичний інтерес до козацько-старшинських літописів XVII–XVIII ст. породжує появу дворянської історіографії 20–40-х рр. XIX ст., яка продовжує обґрунтування цих ідей (“Історія Малої Росії” Д.М. Бантиша-Каменського, “Історія Малоросії” М.А. Маркевича, “Про причини і характер унії в Західній Росії” М.І. Костомарова).

Можна виокремити також фольклористичний передромантизм, який формується у 10–20-х рр. XIX ст. Основним предметом його розгляду є фольклор як початкова, первісна поезія народу, в якій відбито справжню історію і відображено “природну” людину, її національний характер. Цю лінію продовжили фольклорно-історичні твори зрілого романтизму 30–40-х рр. (збірки М.Максимовича, І.Срезневського, П.Куліша, Маркевича), в яких створювався ідеалізований образ України “козацьких часів”.

Передромантизм не став цілісною ідейно-художньою системою, але, закличучи жити старовиною, шануючи сакральні непорушні одвічні традиції, заклав підґрунття доби, в якій у повному обсязі сформувалися основні ідеї.

Власне в історії українського романтизму можна виокремити низку етапів. Рання романтика 20–30-х рр. XIX ст. репрезентована групою харківських романтиків (І.Срезневський, А.Митлинський, Л.Боровиковський, О.Корсун та ін). Ця культурно-просвітницька стадія, за словами О.Забужко, мала суто “інтелігентський характер” [11, 95]. Але вже на цьому етапі

народжуються основні ідеї романтичної свідомості, насамперед ідея історизму, що передбачає розробку концепції національної історії, самобутньої культури. Однією з центральних в ньому є ідея народності, що зумовлює звернення до національних джерел, традицій, мови, фольклору. Народний романтизм спрямовував до історії народу, національної традиції, сприяв виробленню нового типу свідомості, зверненню до культурної спадщини, фольклорної конкретики. Романтизм показав якісно нове розуміння фольклору як кодифікації естетичної вартості народної поезії, як художнього осмислення історії, вираження неповторності народу. Наріжним у ньому стає лінгвоцентризм. Мова набуває в українській свідомості сакрального значення, стає виразом духовної сутності нації.

У 30-ті роки XIX ст. романтичний рух поширюється в Галичині, де його осередком стає “Руська Трійця” за участю М.Шашкевича, І.Вагилевича і Я.Головацького. Особливої уваги, на наш погляд, заслуговують ідеї Маркіяна Шашкевича, провідного діяча “Руської трійці”. У своїй брошурі “Азбука і абетка” 1836 р. він полемізує з тезою Й.Лозинського про необхідність переведення української абетки на польську [12, 138–143]. На його думку, це загрожуватиме збереженню і українських традицій в цілому, і мові, яка є найважливішою ознакою національної самобутності. У цьому ж році Шашкевич складає українську “Читанку”, яка мала стати методологічною основою для викладання мови. Складовою вивчення мови мислитель вважає фольклорний матеріал, в якому закладено етнопсихологію українського народу і який є джерелом певних констант, котрі відкривають історичне минуле.

В альманасі “Русалка Дністрова”, як і в творчості самого Шашкевича, акцентується увага на значенні навколишньої природи, пов’язаних з нею міфів, символів у національному становленні. Природа є джерелом старовинних традицій, культів, що віддзеркалюються в народних звичаях та ліричних піснях. Підкреслимо, що романтизм не тільки актуалізував традиційне розуміння анімізму природи, її totoжності із циклом людського буття, але й оформив його у філософські погляди.

Природа, за Шашкевичем, є джерелом символів, які несуть певну сталу інформацію від покоління до покоління. По суті, це – забезпечення неперервності передавання досвіду в певній спільноті, яке робить можливим її майбутнє існування. Історичне минуле, доводив він, уособлюється також у символах, алегоричних образах, втілених у народних міфах. Антропоморфний образ “бандуриста”, зооморфні “солов’я”, “орла”, низка реальних історичних постатей – все це тропи, взяті Шашкевичем із культової народної традиції.

Отже, М.Шашкевич, додержуючись романтичного світорозуміння, розглядав традиції як основне джерело національного самопізнання, а їх збереження – як умову подальшого існування етносу. Наступний умовний етап українського романтизму – з другої половини 40-х років XIX ст. – представлений багатим творчим доробком із виразним політичним характером і пов’язується з київськими романтиками на чолі з М.Максимовичем (до них з часом прилучилися М.Костомаров, П.Куліш, Т.Шевченко).

Київські романтики прониклися християнським світоглядом, виразником якого стає Кирило-Мефодіївське Братство. Ідеологія братчиків акумулюється у романтично-християнській програмі, викладеній у костомарівських “Книгах буття українського народу”. Погляди кирило-мефодіївців – це певний синтез, злиття елементів романтичної традиції, національно-політичних і релігійних мотивів. Як зауважує Д.Чижевський, “християнство братчиків було своєрідним. Гостре почуття національної проблеми, проблем соціальних, приводили їх до шукання в християнстві відповіді” [10, 111]. Українське Відродження, базоване на засадах християнства, “дало світові новий моральний дух” [1, 3–38]. Основною вимогою проголошується додержання християнських традицій: мовляв, “введення засад християнської моралі до політичного й суспільного життя закладає підвалини для нового майбутнього” [1, 9]. Такий підхід ще раз підкреслює орієнтацію українських романтиків на внутрішнє, духовне, що продовжує традиційну спрямованість філософської думки в Україні. На цьому тлі відбувається, зокрема, поєднання в творчості М.Костомарова історії, етнографії, фольклористики й літератури.

Письменник наголошує, що історію треба вивчати за народними джерелами, бо саме в народній творчості “народ є таким, яким він є насправді” [8, 10]. Народні пісні становлять літопис минулих подій, картини народного побуту, внутрішньої історії, відображають неповторне уявлення певного народу про самого себе. “Будь-який народ має в собі щось певне, – зазначає Костомаров, – ... народ має свій ідеал... Для розуміння народного характеру... треба шукати такі джерела, в яких би народ показував себе несвідомо” [2, 7]. Таким джерелом є усна народна творчість, що відображує внутрішнє життя народу, його побут, традиції, мову.

У душі тодішніх романтичних уявлень Костомаров убачав у народній поезії безпосереднє вираження вроджених рис людського духу, зображуваних у міфах.

Зауважимо: для романтиків минуле – не достовірний історичний реальність, а сфера втілення певного ідеалу, досягнути який можна, уточнюючи міфи. У роботі “Слов’янська міфологія” М.Костомаров виходить також із того, що міфологічна символіка як явище донціональне несе в собі вічні проблеми буття і в художній формі передає їх наступним поколінням, формуючи духовну

субстанцію етносу. А дотримання традицій забезпечує цей процес, утворюючи цілісну національну самосвідомість [3, 10–25].

У його етнопсихологічному дослідженні “Дві руські народності” аргументовано доводиться ідея самобутності української народності, яка не є ідентичною російській, бо має свої неповторні, особливі риси [4, 111].

Отже, М.Костомаров привніс у народознавство дух історизму, тоді як більшість його сучасників розглядали етнографію як науку про минуле, що вивчає лише реліктові явища народного життя. Він повертає етнографію обличчям до теперішнього та ставить у центр уваги не зовнішні атрибути побуту, а сучасне життя нації. Адже основний зміст історичного знання полягає у поясненні сучасного через минуле та в передбаченні майбутнього розвитку. Це є ключем до розуміння діалектичної єдності феноменів традиції та новації. Вчений доводить, що єдиною ланкою між минулим, теперішнім і майбутнім є своєрідність історичного місця і культури кожного народу, його національний дух. А українська нація має самобутній національний характер, неповторні традиції.

Серед київських романтиків помітне місце належало П.Кулішеві. Його хутірська філософія – це своєрідна філософія буття, яка формується в типових і цілком природних обставинах повсякденної діяльності українців (господарської, розумової та духовної), визначаючи їхній національний характер. Ця нація за самою природою є селянською, але не в класовому, а в духовному розумінні. Крім того, основними рисами українського етносу є почуттєвість та глибока релігійність. Символом його духовного розвитку, на думку Куліша, є хутір, де живуть люди, “свіжі душею”, “чисті серцем”. Це – Україна, яку треба, як “і своєї рідної мови, і свого рідного звичаю, вірним серцем держатися” [5, 131]. Хутір як осередок національної самобутності, традицій, народної мови протиставляється русифікованим “городам и порядкам”.

Вихідна теза Куліша – негативне оцінювання цивілізації. “Цивілізація – це те ярмо, нав язане насильством ззовні... вона чужа своєнародному, не природня їй бракує простоти”, – твердить він [7, 274]. Цивілізацію, місто, чужину як синоніми Куліш вважає осередком бездуховності, прикметою економічного зиску й соціального розшарування, а хутір асоціює із збереженням традицій, культури, національної ідентичності.

З селом, хутором письменник пов’язує морально-етичний зміст таких категорій, як “любов”, “честь”, “гідність”, “совість”, “працелюбність”, “шанобливе ставлення до батьків”. Ці цінності визначають зміст українських національних традицій, а традиції за своєю сутністю завжди забезпечують передавання аксіологічних констант.

Нагадаємо, що саме цінності становлять основний зміст традиції як такої. Принциповим, на наш погляд, є розуміння того, що традиція лише тоді є життєздатною, коли передає від покоління до покоління певний перевірений досвід, сукупність вічних цінностей, дотримуючись яких нація може існувати та будувати своє майбутнє.

Метою історизму Куліша, на нашу думку, є, через студіювання минулого, витлумачення сучасного політичного і соціального буття народу. У цьому контексті можна зрозуміти, як співвідносяться поняття “традиції” та “новації” у творчості Куліша. Історія постає в його розумінні як поєднання минулого і сучасного, як поступальна взаємодія традицій та новацій: “історія ще ніколи не відступала від законів наслідування між старовиною і новим часом” [6, 183].

Хутірська філософія П.Куліша розкриває сутність спадкоємності, основою якої є дотримання одвічних народних традицій. Цінності минулого, вічні й сталі, є змістовним наповненням традицій. А збереження традиційної моралі роду, того, що споконвічно було характерним для української свідомості, є умовою майбутнього існування.

Отже, в добу романтизму гостро постає необхідність усвідомлення національних традицій, зумовлена конкретними соціально-політичними умовами тогочасної України.

Традиції розглядалися як основне джерело національного самопізнання, а їх збереження – як умова для дальшого існування етносу. Для романтиків минуле – не достовірна історична реальність, а сфера втілення певного ідеалу, досягнути який можна, досліджуючи міфи, фольклор, мову, традиції. Ці явища, як ще донаціональні, несуть у собі вічні проблеми буття і передають їх наступним поколінням, формуючи духовну субстанцію етносу. Дотримання традицій забезпечує цей процес, сприяючи ставленню цілісної національної самосвідомості [13, 763].

Українські романтики сформували нове розуміння цінності історичного знання, яке полягає у поясненні сучасного через минуле та в передбаченні майбутнього розвитку. І хоча вони акцентували більшу увагу на дослідженні традицій, сталих культурних константах, проте не можна ототожнювати українських романтиків із супротивниками новаторства. На наш погляд, принципово важливим є те, що романтизм дає розуміння традиції як умови, основи новацій.

ЛІТЕРАТУРА

Костомаров М. Книги буття українського народу. – К., 1991.

Костомаров Н.И. Об историческом значении русской народной поэзии. – Х., 1845.

- Костомаров М.І.** Слов'янська міфологія. Вибрані праці з фольклористики й літературознавства – К., 1994.
- Костомаров М.** Дві руські народності. – Київ; Ляйпціг, 1920.
- Куліш П.** Хуторна поезія. – Львів, 1882.
- Куліш П.** Записки о южной Руси. – СПб., 1956. – Т. 1.
- Петров В.** Пантелеймон Куліш у п'ятдесяті роки. Життя. Ідеологія. Творчість. – К., 1929. – Т. 1.
- Українська література XVIII ст. – К., 1983.
- Філософія Г.С. Сковороди. – Варшава, 1934.
- Чижевський Д.** Нарис з історії філософії на Україні. – Мюнхен, 1983.
- Забужко О.** Філософія національної ідеї: Україна і Європа // Зустрічі. – 1991. – 2.
- Розумний Ярослав.** Маркіян Шашкевич – синонім національного відродження // Сучасність. – 1992. – 6.
- Романенчук Б.** Що творить націю // Хроніка. – К., 2000. Випуск 39–40.